

Ante Sapunar

PROŠLOST I SADAŠNJOST POLJANE GRGURA NINSKOG I CARRARINE POLJANE

UDK 711.523:930.85 (497.5 Split)

Pregledni članak

Primljeno 5. VII. 1994.

Ante Sapunar

58000 Split

Petrova 18

U članku se govori o dvjema poljanama unutar Dioklecijanove palače koje su fragmentarno ponekad spominjane u stručnim radovima, ali nikad kao posebne cjeline.

Ovaj napis je pokušaj da se na jednome mjestu sazna nešto više o tim prostorima i njihovu graditeljskom inventaru.

Poznato je da je graditeljska fizionomija stare splitske jezgre uvjetovana Dioklecijanovom palačom, koja je, kako je već u stručnoj literaturi nazivaju, kolijevka, gnijezdo, nukleus, pupak ili retorta budućega grada. Isto je tako poznato da su obrambeni razlozi kasnijih stoljeća uvjetovali gustoću graditeljske strukture u Palači.

Veliki priljev pučanstva unutar zidina Palače razlogom je da na cjelokupnom njezinom prostoru osim Peristila, kao carskog rezidencijalnog ili kasnije katedralnog trga, nije ostala slobodna niti najmanja površina. To najbolje potvrđuje raster i uskoća ulica na svim starim crtežima, planovima i grafikama. U posljednja tri stoljeća međutim ipak su se otpočele formirati dvije plokate koje danas nose nazive Poljane Grgura Ninskog i Carrarine poljane. Poljane se nalaze jedna iza druge u sjeveroistočnome kvadrantu Dioklecijanove palače. Dok je Carrarina poljana nastala spontano, iz jednostavnog razloga rušenja i neobnavljanja trošnih kuća, što potvrđuje njezin oblik i veličina u prošlosti, za postojanje Poljane Grgura Ninskoga presudna je izgradnja crkve sv. Filipa Nerija na tome prostoru. Zanimljivo je da je o crkvi sv. Filipa Nerija pisano u stručnoj literaturi veoma oskudno. Tako u Novakovoj "Povijesti Splita" nalazimo samo dvije rečenice: "Crkva oratorija sv. Filipa Nerija, sagrađena 1680. g. nalazila se blizu nadbiskupske palače, na njenoj sjevernoj strani. God. 1735. sagrađena je na istom mjestu nova veća po nacrtima mletačkog arhitekta Francesca Melchiorija iz Firenze".¹⁾

Međutim, i taj je navod pogrešno prenesen iz teksta našega vrhunskog znalca baroka dr. K. Prijatelja, kojemu možemo zahvaliti da je uopće rasvijetljeno razdoblje dalmatinskog pa i splitskog baroka.²⁾ Naime mletački vojni inženjer F. Melchiori nije bio iz Firence već iz Vicenze, odakle je i slikar Antonio Garzatori, koji je oslikao četiri slike oko glavnog oltara, Poklon mudraca, Krista u Getsemaniju, Krista pod križem i Uskrsnuće. Od likovnog inventara crkva ima još i kasnorenesansnu mletačku sliku *Sacra conversazione*, baroknu sliku sv. Franje i jednu Madonu iz XVI. stoljeća bez veće vrijednosti. Kao što je rečeno, stručna literatura o ovoj zapostavljenoj crkvi skromna je i pretežno fragmentarna i Splicićanima nepoznata, kao što je i titular crkve sv. Filip u odnosu na druge svece nepoznat, a još je manje poznato da je isti svetac utemeljitelj oratorija.

Nepoznavanje i nazaslužena nepopularnost sv. Filipa na ovim prostorima vjerojatno je i razlogom stanovite nezainteresiranosti za ovu crkvu, premda je pored Sv. Duje jedina ostala u funkciji unutar Dioklecijanove palače, ne računajući crkvice sv. Martina, sv. Lucije i Gospe od Zvonika koje su tek iznimno u upotrebi. Splicićanima nije ništa poznatija ni zgrada sučelice crkvi sv. Filipa, čije je postojanje također vezano uz ličnost ovoga sveca. Ova neugledna zgrada izvan svih stilova, zvana Filipina, na današnjoj Poljani G. Ninskog, bila je oratorij sv. Filipa, odnosno katolička institucija koju je utemeljio ovaj izuzetan svetac i koji je čitav svoj život posvetio katoličkoj duhovnosti, glazbi i kulturi općenito.

* * *

Budući da je sljedeće godine 400. obljetnica smrti Filipa Nerija, ovom prigodom nije na odmet navesti nekoliko kratkih napomena o velikanu duha s druge strane Jadrana. Rodio se godine 1515. u Firenci, u gradskoj četvrti *S. Pietro in Gattolino*, no velik dio života proveo u Rimu, gdje mu se nalazi i grob.³⁾ Svoj prvi odgoj dobio je kod dominikanaca u samostanu sv. Marka, kojima, po njegovim riječima, duguje sve dobro što je nosio u sebi. Oni su mu usadili ljubav i štovanje prema svojem "mučeniku" Girolamu Savonaroli, vatrenom firentinskom propovjedniku.⁴⁾ Upravo od toga vatrenog proroka Filip nauči da prava obnova crkve može doći jedino od obnovljenoga klera i laikata. Zato će kao svećenik svu svoju aktivnost upotrijebiti na duhovni odgoj mladeži, puka i klera. Po očevoj želji morao je otići rođaku u San Germano, danas Cassino, podno glasovite benediktinske opatije učiti trgovački zanat. Njega, međutim, više privlači samostanska tišina i osama u prirodi. Zbog toga polazi u Rim, gdje pohađa učilište *La Sapienza* i uzdržava se odgajajući djecu. U Rimu se namjerio na Ignacija Lojolu, koji će ga uputiti u "unutrašnju molitvu". Kad se u 36. godini zaredio za svećenika i povukao u kuću bratovštine *San Girolomo della Carità*, započne svoje djelo duhovne obnove.⁵⁾ Posjedujući osobine duhovnog vođe, oko sebe okupi jednu zajednicu

čije buduće članove upoznaje u ispovjedaonici ili vodeći duhovne razgovore u crkvi, pri šetnji ili molitvi. Kad mu zbog sve većeg broja poklonika njegova ćelija postane pretijesnom, uz crkvu sagradi prostoriju koju nazva oratorijem, a od 1554. i zajednicu koja se tu okupljala. Tako oratorij postade mjesto duhovnih susreta, škola teologije i kršćanskog života. Posjetitelji se oratorija nisu ograničili samo na upoznavanje s Božjom riječi, već su djelatnost usmjerili i na djela milosrđa, obilazeći bolnice, ubožnice i pomažući bolesnima i siromasima. Oratorij postade kasnije, pored katoličke udruge, i glazbeno djelo za zbor, pjevače, soliste i orkestar skladan na dramski sadržaj, odnosno vokalna recitativno-instrumentalna skladba.

Njegov oratorij podignut u Valicelli godine 1578. uz novu crkvu, *Chiesa Nuova*, u kojoj je i svečev grob, postane jedno od središta duhovne obnove u Rimu, a Filip Neri jedna od središnjih ličnosti duhovnog života u Rimu. Pastoralna djelatnost kongregacije filipinaca nije se iscrpljivala u krugu oratorija, već je obavljala blagotvoran utjecaj na crkvene dostojanstvenike, glazbenike i uopće umjetnike, pa i na samoga Goethea. Dobročudni Filip ili, kako su ga zvali, *Pippo buono*, širio je svuda oko sebe pouzdanje. Takav svetac trebao je Rimu, ali ne samo Rimu. Takvih smo svetaca potrebni i danas jer oni su ljudi svih vremena. Ovaj svetac, kojemu je u Splitu sagrađena crkva prije četvrt milenija, umro je 26. svibnja 1595., a samo dva mjeseca nakon njegove smrti započne proces za njegovo uzdignuće na oltar, koje završi dekretom kanonizacije 1622. godine. Cetiristota obljetnica smrti ovoga osebnog sveca trebala bi biti poticajem da njegovoj crkvi u Splitu donese novu svježinu, ali i da se izvrše neophodni popravci, jer su zbog prokišnjavanja krova i vlage u zidovima neke umjetničke slike već morale biti prebačene u druge prostore.

Izgradnja crkve sv. Filipa Nerija i utemeljenje splitskog oratorija neosporna je zasluga splitskoga kanonika, poslije makarskog biskupa Nikole Bijankovića. Sigurno je da bez ovoga našeg pandana glasovitome svecu s druge strane Jadrana ne bi bilo ni crkve ni oratorija. Neke značajke Nikolina života i djelovanja, altruističko žrtvovanje i upornost, nedvojbeno pokazuju sličnost s njegovim uzorom. Splićanin Nikola Bijanković rođen 1645. kao jedinac bogatih roditelja, u osamnaestoj godini odlazi u Loreto da bi se u 25 godini kao svršeni teolog i zaređeni svećenik vratio u Split. Dug je popis funkcija koje je obavljao, najprije kao župnik u Kaštel Sućurcu, zatim kao apostolski misionar, generalni vikar, kanonik pokorničar splitskoga kaptola, konvizi-tator splitskoga nadbiskupa Stjepana Cosmija i napokon kao makarski biskup.⁶⁾

Školovanje u Italiji i oduševljenje djelovanjem svećenika Kongregacije oratorija sv. Filipa Nerija, koji su živjeli po pravilima što ih je utvrdio sam titular, zagrijali su mladoga Bijankovića koji nakon napuštanja župe u Kaštel Sućurcu dolazi u Split godine 1672., gdje obavlja službu učitelja klerika i u

crkvi sv. Duha otpočima pobožne vježbe po ugledu na Kongregaciju sv. Filipa.⁷⁾

Ljubav prema knjizi urodila je plodom na znanstvenome, filozofsko-teološkome polju pa je poslije petogodišnjeg svećeničkog djelovanja doktorirao u Macerati. Sve veći broj pristaša i njihovo oduševljenje za novu pobožnost ponukali su Bijankovića da i u Splitu osnuje filipinsku kongregaciju, za čije je ostvarenje bila potrebna crkva i kuća za oratorij. U tomu mu je pomogao jedan od njegovih vatrenih pristaša Šibenčanin Franjo Papalić, koji mu u tu svrhu ustupi kuću i uz nju jednu zidinu, uz trajnu obvezu godišnjeg služenja određenog broja misa. To je bilo godine 1676., koja se smatra godinom utemeljenja Kongregacije oratorija sv. Filipa Nerija u Splitu.⁸⁾ Kasnije je uz već postojeću kuću priskrbio još dvije na istome prostoru, ponovno uz obvezu godišnjeg služenja misa. Na tom prostoru je 1679. postavljen kamen temeljac buduće crkve sv. Filipa Nerija, a već sljedeće godine, sredstvima samog Bijankovića i njegove obitelji, podignuta je crkva s tri oltara, posvećena F. Neriju, Franji Ksaverskom i Ignaciju Lojoli.⁹⁾ Ubrzo, međutim, ova crkva postaje pretijesnom za sve veće potrebe Kongregacije, pa je 1725. započela gradnja nove, današnje crkve, za koju su sačuvana dva, po svoj prilici Melchiorijeva projekta, koji se razlikuju od skromne postojeće realizacije kojoj nedostaju efektni barokni prozori. Ipak, arhitektura ove crkve ostala je veoma jednostavna, ali skladna. Kameni polustupovi raščlanjuju zidove ove jednobrodne crkve dok je kapela glavnog oltara uzdignuta, a sa strane je red kapelica za pobočne oltare. Ova crkva, izvedena u bijelom tesanom kamenu, pokazuje Melchiorijev smisao da građevinu uskladi s jedinstvenim ambijentom Palače, što se ogleda u činjenici da je pročelje okrenuto prema malenoj plokati, a ne prema mauzoleju.¹⁰⁾ Zanimljivo je da pročelje crkve nije simetrično. Razlog ovoj nesimetričnosti ostao bi do danas nepoznat da na nekim starim nacrtima nije na usjećenom dijelu pročelja bio ucrtan bunar žive vode.¹¹⁾ Osim toga nije slučajno ovaj vojni inženjer portal postavio na sjevernu stranu današnje Poljane Grgura Ninskog jer se u isto vrijeme namjeravala podignuti velika barokna katedrala kojoj bi Dioklecijanov mauzolej služio kao atrij. Na sreću, ideja splitskoga nadbiskupa Stjepana Cupillija zbog turskih ratova i nadbiskupove smrti nije ostvarena. Činjenica jest da je crkva sv. Filipa, jedina veća crkva baroknih oznaka u Splitu, rješenje projektanta, koja u usklađenom interijeru naspram neprofilirane vanjštine potvrđuje Cataneov zahtjev da crkva treba biti raskošnija unutra negoli vani, jer unutrašnjost simbolizira dušu, a vanjština tijelo Kristovo.¹²⁾

Što se tiče početaka splitske kongregacije, na čijem je čelu bio Bijanković sve do svojega biskupskog posvećenja 1699., ona se ponajprije bavila odgojem mladeži, pohađanjem bolesnika i zatvorenika u Splitu te propovijedanjem Evandjelja u krajevima koji su bili pod turskom vlašću. Da bi se mogla uzdržavati, Bijanković joj je pribavio više posjeda, ostavivši joj i svoju očevinu. Svećenici splitske Kongregacije uvijek su bili na raspolaganju nadbiskupu

Cosmiju, koji ih je nagovarao u nestašici svećenika da napuste Kongregaciju i služe u nadbiskupiji kao svjetovni svećenici. Poznato je da Kongregacija 1688. ima deset članova, od kojih pet svećenika i pet klerika. Te godine tajnim glasovanjem izabiru Bijankovića za svojega prepošta. Godine 1719. filipini su imali šest svećenika, od kojih se trojica posvećuju misijama i propovijedanju, a ostali su boravili u kući, pohađali bolesnike i bolnice, dijeleći im sakramente. Filipinska se kongregacija potpuno ugasila u drugoj polovici devetnaestog stoljeća, a posljednji filipin u Splitu bio je don Ante Štambuk, iz Selaca na otoku braću.¹³⁾

Ne smije se zaobići činjenica da je u duhu Kongregacije godine 1690. utemeljena jedna nova, nadasve humana i altruistička bratovština, nazvana *Dobre smrti*. Njezin cilj bio je bez ikakve naknade sprovoditi i pokapati mrtve. Bratimi su imali crne tunike koje bi nosili na različitim crkvenim svečanostima ili sprovodima, kad su pokojnike nosili na leđima.¹⁴⁾ Ova bratovština kasnije se preselila u crkvu Dušica, sa svrhom promicanja bogoštovlja, brigom oko ukopa umrlih siromaha i vojnika. Nazivana je i bratovštinom sv. Franje Ksaverskog, po imenu svojega zaštitnika. Poznato je da je 1708. bratovština imala 120 članova, među kojima je bilo plemića, trgovaca i zanatlija, a bila je veoma potrebna Splitu osobito u ratnim prilikama i za vrijeme epidemija kuge.

* * *

Između dvije poljane pokraj zgrade nekadašnjeg oratorija zvane *Filipina* našla je svoje mjesto i najznačajnija zgrada stare splitske jezgre, Papalićeva palača, zasigurno najvrjedniji umjetnički graditeljski kompleks izgrađen unutar Dioklecijanove palače, čiji prvi vlasnici spadaju među najstarije i najuglednije splitske plemićke obitelji, čija je prisutnost odigrala značajnu ulogu u političkome, privrednome, kulturnome i književnom životu Splita. Dok prve Papaliće susrećemo u XII. stoljeću, njihov nestanak opažamo tijekom XVIII. st. jer posljednji potomak ove obitelji po muškoj lozi umire 1739.¹⁵⁾ Inače, među članovima Velikog vijeća od 24. studenog 1729. nalazimo Franju, Ivana i Tomu Papali.

Rodonačelnik glasovite splitske obitelji bio je stanoviti Krestol (Krstul) Petrov, kojega godine 1327. nalazimo kao vijećnika. Godine 1344. spominje se kao splitski sudac, pored drugih komunalnih dužnosti.¹⁶⁾

Pretpostavke o poljičkome podrijetlu ove obitelji temelje se na činjenici što se u razdoblju od 1144. do 1232. uz imena pojedinih poljičkih knezova javlja pridjevnik Papali.¹⁷⁾ Prezime obitelji za koje se može sa sigurnošću iznijeti predložak javlja se u raznim oblicima kao: Papalis, de Papalis, de Papalibus de Papali, te konačno Papali.¹⁸⁾ Kroz šest stoljeća osamnaest do dvadeset generacija Papalića dalo je ovome gradu niz gradskih otaca, priora, sudaca, poslanika, komita galija, kanonika, svjedoka, do egzaminatora i pi-

saca. Krajem petnaestoga i početkom šesnaestog stoljeća vlasnik ili suvlasnik palače bio je Dominik (Dinko, Dmine) Papalić, suvremenik i prijatelj Marka Marulića, a ona postaje stjecištem splitski humanista, znanstvenika, pjesnika i ostalih kulturnih poslenika. Ovaj splitskih humanist godinama je bio povezan s Marulićem. Zajedno su učili u Padovi, a isto tako lutali po ruševinama stare Salone. Kad je Dmine godine 1482. u Makarskome primorju pronašao hrvatski rukopis "Kronike popa Dukljanina", dao ga je Maruliću da ga prevede na latinski. Marulić je svoje djelo o antičkim kamenim spomenicima posvetio Dmini Papaliću. Povezanost Marulića i Papalića navodi i Jerolim Kavanjin u svojoj "Velepiesni" stihovima:

Domu vidu Papalića, meu svoje mudra i časna,
Slavnom Marku Marulića, veoma draga i priazna...

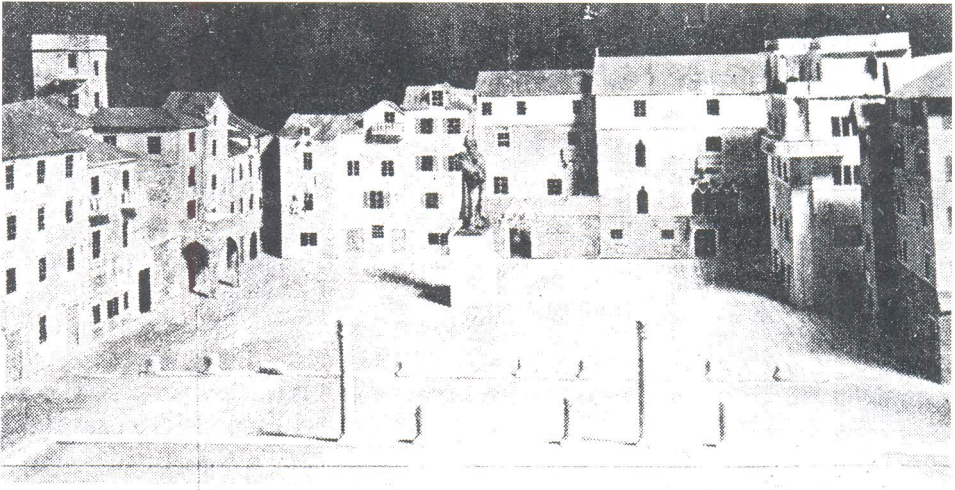
Tu je i Albert Papalić, zaboravljeni splitski književnik, kojega također spominje njegov suvremenik J. Kavanjin. Tek spomena radi treba navesti i Jerolima Papalića, "na citri slavna", i Juru, zapovjednika na splitskoj galiji.

Poznato je da sredinom petnaestoga stoljeća splitski teritorij na sjeveroistočnoj strani brani Papalićeva kula u dolini Žrnovnice, kraj mora, pored onih u Solinu i na Kamenu.

Spominjanjem pojedinih ličnosti iz roda Papalića, čija se loza ugasila prije tri stoljeća, želi se na ovom mjestu istaknuti neosporna značajna uloga ove obitelji u životu grada Splita. Zahvaljujući Papalićima, splitska graditeljska baština, na sreću, nasljeđuje svoju najljepšu, najreprezentativniju i za splitsku kulturu najznačajniju palaču. Od vremena kad su se na mjestu današnje palače nalazile četiri manje kuće romaničkoga ili ranogotičkoga stila, uslijedile su na ovome graditeljskom kompleksu brojne veće ili manje preinake. Bilo je zapravo umijeće da se u stiješnjenu prostoru staroga dijela grada i na mjestu nekoliko manjih srednjovjekovnih kuća podigne zgrada po uzoru na tadašnje mletačke palače, s malenim ali udobnim dvorištem, sjenovitom ložom u njemu i velikom reprezentativnom dvoranom na prvome katu. Postignuto je to zahvaljujući vještini Jurja Dalmatinca, našega najvećeg srednjovjekovnog majstora, čiju ruku najbolje odaju bogati biljni ukras dvorišnog portala i velika kvadrifora u dvorani prvoga kata, raspon lože u dvorištu s karakterističnim kapitelom čije lišće povija vjetar, kao i druge graditeljske interpretacije.

Činjenica je da je palača mijenjala svoju graditeljsku fizionomiju, što je i posljedica smjenjivanja vlasnika po ženskim lozama i prelaska palače u vlasnost drugih obitelji, od kojih su poznati: Della Costa, Dalbello, Katalinić, Vlahović i Diana.¹⁹⁾ Tek godine 1950., nakon što su bili restaurirani dvorište, prizemlje i prvi kat, bilo je moguće nastaviti istraživanja, konzervaciju i uopće revitalizaciju u sklopu Muzeja grada. Desetljećima je ova palača vapila za restauracijom i primjerenijom namjenom. Samo u ovome stoljeću u srednjem dijelu bila je Bužančićeva pekarnica, a u zazidanoj loži neugledna Laurina krčma. Novi vlasnik S. Vlahović pred Drugi svjetski rat otvara u prizemlju

noćni lokal pod nazivom "Papalićev podrum". Upravo prilikom radova koje je 1938. izvodio tadašnji vlasnik Vlahović, u dnevnom tisku Ć. Čičin-Šain piše: "Vjerujemo da će ova nova faza biti prelazna i nadamo se da će doći vrijeme kad će palača biti upotrebljena za onu svrhu koja će nje biti dostojna, za neki muzej ili galeriju, biblioteku ili koju drugu naučnu ili umjetničku ustanovu."

Regulacija prostora od Mauzoleja do Papalićeve palače prema prijedlogu dr. J. Miličića

I doista, malo vremena nakon toga ta je zgrada konačno dobila svoju pravu i primjerenu namjenu, ali opet ne kao završena cjelina, već nažalost kao torzo, budući da je ostala neispunjena treća faza, a time i obveza stvaranja Galerije Vidović i muzejskoga depoa. U Skupštini općine Split potpisan je 1986. ugovor o utemeljenju Galerije u sklopu Muzeja grada, u koju svrhu je od nasljednika bilo otkupljeno 70-ak slika velikog slikara. Do zastoja u realizaciji došlo je navodno zbog 300 metara četvornih zamjenskog stambenog prostora koliko je potrebno da se oslobodi prostor u tzv. kući Katić za buduću galeriju.²⁰ I dok Muzej ne odustaje od Galerije niti od treće faze, slike trunu u mraku depoa, a u zgradi Katić u posljednje su vrijeme otvorena tri dućana.

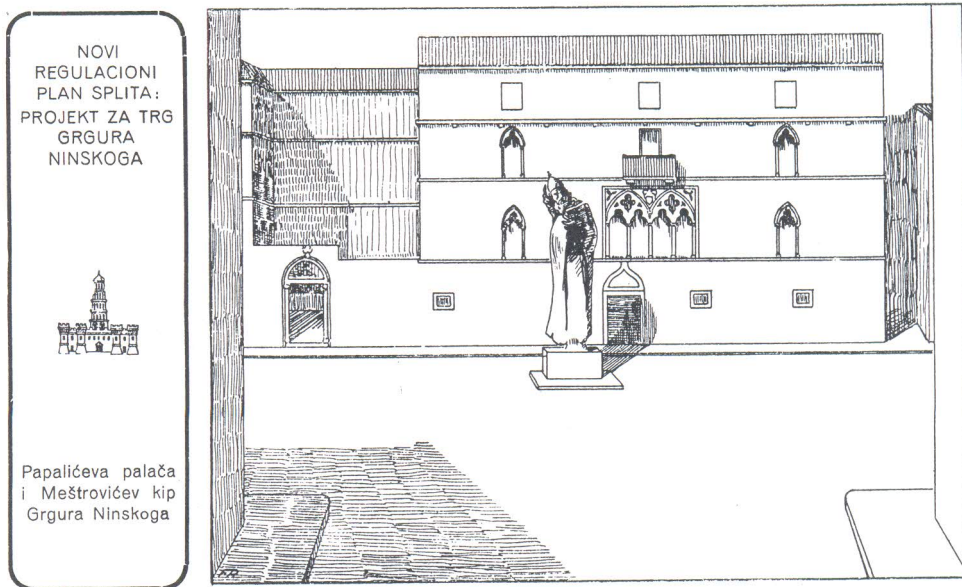
U svom prije spomenutom napisu Ć. Čičin-Šain navodi kako će se u Papalićevoj palači urediti jedna od najreprezentativnijih dvorana u gradu čiji će se vidik kroz starinske prozore preko terase na sjeveru otvarati prema Latinskoj poljani, a s vremenom, na južnoj strani, nakon što se prema gradskom planu poruše crkva sv. Filipa i tzv. kuća filipinaca, prema novom trgu koji će tu nastati. Ova ideja čišćenja prostora pred Papalićevom palačom prisutna je i prije i poslije kod raznih autora. Tako u esejističkome članku "Razgovori u šetnji oko Papalićeve palače", s podnaslovom "Na budućem trgu

pred monumentalnom palačom kip G. Ninskog", Č. Čičin-Šain 1937. tvrdi kako silueta G. Ninskog na Peristilu ruši sklad klasičnog ritma stupovlja, da bi bez ikakva krzmanja zaključio kako bi se spomenik "bez buke i stidljivog uzmicanja" mogao povući "pred ovu divnu renesansnu palaču kad se za to otvori potreban i lijepi prostor. Monumentalna Papalićeva palača čvrsto bi mu čuvala leđa! Čvrsto i trajno!" Prema mišljenju istog autora Papalićeva palača "ostane da u svojoj ljepoti bude potomstvu svjedok svoga vremena i života predaka", a nadalje ističe kako je "dobro da se ovo što dokumentira prošlost grada, poveže s dokumentom sadašnjosti". U nastavku Čičin-Šain navodi: "U regulacionom planu Splita predviđa se proširenje prostora pred Papalićevom palačom... ta stara zgrada, koja nema značenja i samo zaklanja Papalićeve dvore imala bi se srušiti, a i crkvice sv. Filipa iza nje bi se također imala ukloniti."

I Petar Senjanović, poznati građevinski djelatnik koji je 50 godina bio na čelu svih pothvata na planu splitske arhitekture, urbanizma i privrednog napretka, inicijator prvoga orijentacijskog plana Splita i okolice iz 1914. i jedan od sastavljača prvoga regulacijskog plana Splita, bio je također pristaša onih koji su cijenili samo ostatke Dioklecijanove palače. Po njegovu projektu, izrađenom pred Prvi svjetski rat, trebalo je srušiti čitav niz kuća od Narodnog trga do zgrade današnje pošte. Iako je ideja bila prihvaćena od općinske uprave, realizaciju projekta, na sreću, omeo je Prvi svjetski rat. Kad je Povjerenstvo Dioklecijanove palače godine 1909. donijelo odluku da staru biskupiju ipak treba sačuvati, Senjanović je bio među najvatrenijim zagovaračima njezina rušenja.²¹⁾

Ideja rušenja starih neuglednih kuća unutar Palače prisutna je i u vremenu poslije Drugoga svjetskog rata. U publikaciji Savjeta za urbanizam NOO Split pod naslovom "Razmatranja i prijedlozi za uređenje staroga Splita" iz godine 1956. na stranici 29 iznesen je nacrt postojećeg stanja Dioklecijanove palače s označenim prostorima koje bi prema prijedlogu arh. M. Dragičevića i dr. J. Miličića, trebalo raščistiti, a na 31. stranici i maketa uređenja prostora od Mauzoleja do Papalićeve palače prema prijedlogu dr. Miličića. Prema prvom nacrtu trebale bi se, po Dragičevićevoj ideji, srušiti sve zgrade južno od palače Cindro, a po Miličićevoj ideji sve zgrade južno od Papalićeve palače do stupova portikata Mauzoleja, na zapadu sve kuće do Carda, a na drugoj sjevernoj strani proširiti i dio Carrarine poljane. Na drugom nacrtu-maketi prikazan je sjeveroistočni kvadrant Dioklecijanove palače s prijedlogom J. Miličića, na kojemu se u interesu dobijanja trga beskrupulozno eliminira čitav postojeći graditeljski fond pred Papalićevom palačom, pred koju se postavlja i skulptura Grgura Ninskog. Taj stav Miličić je iznio i mnogo prije u uskrsnom broju "Novog doba" za godinu 1939. u članku "Za saniranje splitskog geta". Upravo radi kurioziteta priložena je uz ovaj članak i slika regulacije prostora od Papalićeve palače do Mauzoleja.

I odbor za proslavu 400. obljetnice Marulićeve smrti 1924. postavlja splitskoj općini nekoliko zahtjeva. Neki od članova tog odbora predlagali su rušenje neugledne zgrade filipinaca, kako bi se pogledu otvorili prekrasno pročelje Papalićeve palače te na tako proširenome trgu postavio spomenik Marku Maruliću. Što je bilo, poznato je svima. Kuća filipinaca nije srušena, a spomenik velikom pjesniku podignut je godine 1925. na Trgu braće Radića²²⁾. Ovo čišćenje bezvrijednih graditeljskih "natruha" ipak se ne može poistovjetiti s nekadašnjim radikalnim idejama purifikacije unutar Dioklecijanove palače.

Razglednica u povodu Regulacijskog plana Splita 1914. godine

Takvu ideju želio je ostvariti Marmont, kao francuski guverner Dalmacije za vrijeme kratkotrajne francuske vladavine na ovim prostorima, početkom prošloga stoljeća. Sredinom istoga stoljeća sličan stav zauzima i arhitekt i konzervator Vicko Andrić, koji predlaže austrijskoj vladi djelomičnu obnovu Palače što podrazumijeva i rušenje mnogih srednjovjekovnih i kasnijih građevina. Međutim, pod utjecajem novih konzervatorskih načela u Europi, austrijski su arheolozi uvidjeli štetnost tih planova i odbacili ih, kao što je to učinio i Splitski odbor za starine 1873. Isti stav zauzima i Povjerenstvo za Dioklecijanovu palaču, osnovano 1903. u Splitu, premda je ono više davalo važnost izrazito stilskim spomenicima, dok su čitave skupine kuća zapostavljane. Pa ipak, Povjerenstvo bilo je prožeto novim nazorima čuvanja spomenika. Taj stav prihvaća i konzervator F. Bulić i njegov suvremenik i

nasljednik Lj. Karaman. O ovom pitanju doajen suvremenoga konzervatorstva Cvito Fisković pedesetih godina ovoga stoljeća iznosi: "Da se istakne Cindrova palača potrebno bi bilo malo proširiti Krešimirovu ulicu pred njezinim pročeljem. To je bilo omogućeno 1932. kada se zidala Bonačićeva banalna novogradnja, ali umjesto da se to učinilo, bezobzirno se srušila vitka romanička kuća, rijetki primjer dvokatnice iz 14. stoljeća..."²³⁾

Prostor pred velikom Papalićevom palačom ne bi trebalo, po njegovu mišljenju, tako široko rastvoriti, jer vitka i prozračna gotička pročelja svojim okomitim naglaskom ne podnose široke plohe trgova, kao što to pokazuje Paladinijeva palača na glavnom trgu Hvara, a da se i ne spominje banalne neogotičke palače na trogirskoj obali.²⁴⁾ Za crku sv. Filipa Fisković smatra da ona predstavlja čedni napor domaćeg baroka koji se znao prilagoditi svojoj sredini. Preoštar je i potpuno neosnovan stav po kojemu bi se ova zgrada čistog pročelja i slikovite unutrašnjosti trebala srušiti samo zato da se probije jedna nepotrebna ulica.²⁵⁾

Koliko god prema tome nije više upitno treba li rušiti crkvu sv. Filipa Nerija i ostale zgrade u svrhu dobivanja velebnijeg trga, što bi bila besmislica o kojoj ne treba ozbiljnije razglabati, za zgradu Filipinu, atipičnu kuću izvan svih stilova i bez posebnoga značenja, koja se našla pred Papalićevom palačom, to se ipak ne može reći. Postoje bez sumnje mnogi razlozi za i protiv uklanjanja ove sporne zgrade na Poljani G. Ninskog i previše bi prostora oduzelo podrobno obrazloženje. Kad bi se odluku prepustilo zahtjevima života, onda bi Filipina s ove Poljane sama po sebi nestala, jer je činjenica da je to najmrtviji prostor stare jezgre, pa bi razlozi utilitarizma i pragmatizma sigurno prevladali. Ovdje bi se iznimno morala primijeniti ona talijanska poslovica: "Un regresso per un miglior progresso" (Jedan nazadak za jedan bolji napredak). Njeno uklanjanje ne proistječe primarno iz razloga što ona zaklanja pogled na najznačajniju zgradu Dioklecijanove palače već zbog toga što bi jedan mrtvi prostor dobio novi život. Time što bi Papalićeva palača zasjala u svoj svojoj ljepoti dobila bi se još jedna nova kvaliteta.

Ne treba naglašavati da bi Split dobio novi prostor po mjeri za ljetnu pozornicu, koja ne bi bila ometana pješačkim prolazom. Prostor ove poljane pružio bi mogućnost odvijanja raznih glazbeno-scenskih manifestacija, od smotre crkvenih pučkih napjeva, religiozne lirike, duhovnog pjesništva do instrumentalno-vokalnih koncerata religiozne, liturgijske i sakralne glazbe. Nedvojbeno da sadržaji događanja na ovom prostoru mogu biti raznoliki, isto kao što je sigurno da bi odgovarajuće oplemenjivanje ovoga trga bilo dobrodošlo.

Prateći prošlost Poljane G. Ninskog i Carrarine poljane na raznim starim crtežima i planovima, opaža se da oni uvijek ne pružaju pouzdanu i stvarnu sliku. Na tlocrtu Splita G. Santinija iz 1666. obje poljane ne postoje i nisu ucrtane, već su samo istaknute komunikacije. Osim Peristila, na manje slobodne prostore nailazimo uz jugoistočnu kulu i uz sjeverni zid Palače. Na

Adamovu planu Dioklecijanove palače i okolice Splita iz 1764. prostori obiju poljana također ne postoje kao slobodne površine, jednako kao ni na tlocrtu Francesca Gironcija izrađenom godine 1784., u vrijeme kuge, s tom razlikom što ovdje PIANTA DELLA CITA DI SPALATO ima već ubilježenu crkvu sv. Filipa.

Na austrijskoj mapi iz 1831. ucrtana je Poljana sv. Filipa (*Piazza s. Filippo*) u današnjem obliku, a Carrarina poljana je sužena i bez naziva. Uz njezin sjeverni dio ubilježena je ulica *Calle dei Gesuiti*, budući da su isusovci na uglu ove ulice imali svoju rezidencijalnu kuću. Na topografskom planu Splita i bliže okolice iz godine 1846. Poljana sv. Filipa već je formirana u današnjem obliku, dok je Carrarina poljana ispunjena zgradama i dvorištima.

Andrićev plan Splita iz 1847. pojasom utvrđenja iz XVII. st. ima oblikovanu Poljanu sv. Filipa, a djelomice i Carrarinu poljanu. Međutim na drugom Andrićevom tlorisu ostataka Dioklecijanove palače sa suvremenim zgradama u njoj iz 1852. označene su obje poljane. Isto tako na planu grada i Palače s antičkim ostacima u njoj iz 1862. obje su poljane u današnjim dimenzijama.

Na Hauserovu tlocrtu Dioklecijanove palače, objavljenom u "Vođa po Spljetu i Solinu" (Jelić L. - Bulić F. - Rutar S.) u Zadru 1894. Poljana sv. Filipa je današnjeg oblika, a gotovo isto tako i Carrarina poljana. Na tlocrtu E. Hebrarda oko 1910. ubilježene su poljane u današnjoj veličini (*Place san Filippo, Place Carrara*), a između njih palača Costa (*Palais della Costa*). Zanimljivo je da je na ovome planu na Carrarinoj poljani ucrtano i pet stabala. Postojanje stabala na poljani potvrđuje i jedan crtež slikara Emanuela Vidovića iz tih vremena. Na mapi iz 1831. graditeljski inventar ove poljane je šarolik, na česticama 2051 i 2053 ubilježene su ruševine kuća, dok na česticama 2052 i 2058 nalazimo kuće na dva kata s vanjskim stubištem, na čestici 2055 imamo drvenu kuću na dva kata, na čestici 2022 kuću na jedan, a na čestici 2026 kuću na dva kata. Osim toga na Poljani nalazimo jedan dućan i jedan magazin u najmu.

Na Poljani, koju negdje po sredini presijeca u parteru antički zid, nalaze se zgrade s elementima romaničkoga, gotičkoga i baroknog sloga, do zgrada XIX. i XX. stoljeća. Rušenjem trošnih zgrada ova je poljana stoljećima mijenjala svoj izgled, kao što je u novije vrijeme mijenjala i naziv. Na jednom austrijskom planu Palače bila je označena kao Poljanica staroga grada, kasnije se nazivala Latinska pa Boškovićeva poljana, a danas Carrarina poljana po obitelji Carrara, koja je imala zgradu na istočnome dijelu Poljane.

Današnji izgled Poljane zapravo je jedan torzo poljane, na kojoj su dvije strane ostale nedefinirane i čekaju neko trajno rješenje. Kao šaka u oko na zapadnoj strani strše ruševine zgrada koje su zbog oštećenja u II. svjetskom ratu i rastresenosti iseljene 1957., a zatim srušene u namjeri podizanja nove zgrade za potrebe ondašnjega Radničkog sveučilišta kao tada značajne "ideo-

loške" institucije. Urbanističkom birou, tadašnjem nosiocu obnove trošnoga graditeljskog fonda u Dioklecijanovoj palači, bilo je za potrebe Radničkog sveučilišta povjereno nekoliko zgrada u Palači: zgrada na Peristilu, gdje se nalazila kavana istoga naziva, zgrada u Ulici Ilirske akademije za Centar općeg obrazovanja Radničkog sveučilišta i gotička palača kod Zlatnih vrata za Centar za kulturu Radničkog sveučilišta.

Za zgrade na Boškovićevoj poljani međutim, odnosno za njihovo uređenje, nije bilo sreće, što se vidi iz dnevnog tiska. U "Slobodnoj Dalmaciji" od 1. X. 1959., u članku "Još dvije stare zgrade u D. palači adaptirat će se za potrebe R. sveučilišta", spominju se zgrade na Boškovićevoj poljani predviđene za rješavanje prostornih problema Radničkog sveučilišta, između ostalog i za Školu stranih jezika u 11 manjih dvorana. U "Slobodnoj Dalmaciji" od 8. XII. 1959. imamo drugi, slikom popraćen, članak "Adaptira se još jedna srednjovjekovna zgrada", u kojem u se govori o adaptaciji treće srednjovjekovne zgrade u Palači za potrebe Radničkog sveučilišta, s navođenjem kako je predviđena za smještaj odjeljenja za strane jezike.

Poslije tri godine, 18. II. 1963. u istim je novinama i na istu temu objavljen još jedan članak "Obnova staroga", sa slikom ruševine na Boškovićevoj poljani. Spominju se dvije trošne, već prije iseljene kuće. Na očišćenom terenu, skupa sa zgradom koja graniči s Dioklecijanovom ulicom, podići će se nova zgrada za potrebe Radničkog sveučilišta, i to Centar stranih jezika. Novoadaptirani kompleks zgrada sačuvat će izvorni izgled pročelja, a unutrašnjost će biti suvremeno riješena. Radovi će se izvoditi prema projektu arh. Budimira Pervana iz Urbanističkoga biroa u Splitu.

Iste godine, 5. VII. 1963., ponovno članak s fotografijom "Rekonstrukcija zgrade na Boškovićevoj poljani", kojom će se koristiti Sveučilište "Đ. Salaj". Na kraju, 18. VIII. 1970., kao kruna svega u "Sl. Dalmaciji" opet slika u rubrici "Iz gradskog albuma" s naslovom "Pozornica" i tekstom: "Na Carrarinoj poljani ne bi bila potrebna reklama da ne izgleda kao veoma svjež ratna ruina. Kao da je tek pala bomba, samo se ne vidi dim i prašina. Uostalom ovo nije reklama, nego slikoviti dokaz naše spore inicijative u staroj jezgri. A da ironija bude veća od ove ruševine s vremena na vrijeme pravimo hram umjetnosti. Podižemo pozornicu koja od Carrarine poljane pravi Potemkinova sela."²⁶ Što ovom komentaru dodati nego činjenicu da je od ove posljednje novinske kritike prošlo blizu četvrt stoljeća. Ne treba čuditi zbog toga što je na prijedlog D. Kečkemeta naziv Boškovićeve poljane promijenjen u Carrarina poljana, uz obrazloženje da tako zapuštena poljana nije dostojna imena velikog mislioca. Može se postaviti pitanje ima li grada koji bi dopustio da mu u srcu stare jezgre već desetljećima stoje ruševine nekadašnjih zgrada? Može li se ravnodušno i dalje promatrati ruševinu koja je ruglo grada, ne samo ove poljane, i koja mjerodavne upozorava na svoje postojanje tek za njezina korištenja za scenski prostor unutar Splitskog ljeta. Jedan od razloga ovih autorovih razmišljanja upravo je želja da se ne zaboravi ova ruševina i

da se dva već davno napravljena izvedbena projekta za njezinu obnovu privedu civilizacijskoj realizaciji. Osim toga, ne treba naglašavati da i srednjovjekovne zgrade na istočnoj strani Poljane također vape za revitalizacijom, osobito jugoistočna zgrada obitelji Carrara, kojoj je kao najpoznatiji njezin član pripadao i Franjo, neprofesionalni arheolog i od 1842. počasni ravnatelj Arheološkoga muzeja u Splitu.

Činjenica ostaje da se od predstave "Spli'ski akvarel" 1954. Carrarina poljana koristi već 40 godina kao scenski prostor Splitskih ljetnih igara i da se na tom prostoru uprizoruje pripovjedački opus Marka Uvodića, naše srednjovjekovne komedije, Goldonijeve i De Filippove komedije adaptirane na srednjodalmatinsku čakavštinu, pa sve do suvremenih dramskih ostvarenja. Četrdeset godina ovaj se grad služi Carrarinom poljanom za potrebe Splitskoga ljeta, a da za uzvrat ništa nije učinio kako bi oplemenio njezin graditeljski dekor i unio duh svježine u ovaj prostor staroga grada, kako to Split zavrjeđuje.

Danas, kad je jugoistočni kvadrant Dioklecijanove palače već više od dvadeset godina zapušten toliko da dobiva nazive Karepovca, Hirošime, zone sumraka, gradskog smetišta, kloake i dok se čeka neka mana s neba ili čarobni štapić koji će podignuti urušene substrukcije i uopće dovesti taj prostor do razine prizemlja, ne preostaje ništa drugo nego postupno obnavljati pojedine zgrade u ostalim dijelovima Palače.

I upravo kad su u sjeveroistočnome dijelu Dioklecijanove palače u tijeku radovi na izgradnji kuće u Ulici Julija Nepota i restauracija klasicističke zgrade kod Srebrnih vrata, neka mjerodavni čimbenici ovoga grada ne zaborave da tu u blizini postoje još i Poljana Grgura Ninskog i Carrarina poljana sa svojom ruševinom, zatim zgrada Katić u Dioklecijanovoj ulici, zgrada Filipina na Poljani G. Ninskog, kao i ostale zgrade koje okružuju obje poljane.

B I L J E Š K E:

- 1) Grga Novak, Povijest Splita, knjiga II. str. 460; Kruno Prijatelj, Spomenici Splita i okolice, Split 1951. str. 39; Barok u Splitu, Split 1947; Umjetnost XVII. i XVIII. st. u Dalmaciji, Zagreb 1956....
- 2) Kruno Prijatelj, Barok u Dalmaciji, Zagreb 1982; Barokna arhitektura u Dalmaciji, Zagreb 1951...
- 3) Josip Antolić, S duhovnim velikanima kroz svibanj, Zagreb 1978. str. 270.
- 4) Idem o. c. str. 271.
- 5) Idem o. c. str. 272.
- 6) Mile Vidović, Nikola Bijanković, "Splitski kanonik i makarski biskup 1645-1730". Crkva u svijetu, Split 1981.
- 7) Mnogo pisaca pisalo je o N. Bijankoviću. Glavni predstavnik prve grupe pisaca bio je Ivan Cetinčić, svećenik Kongregacije sv. Filipa Nerija u Splitu, on je 1756. napisao na talijanskom životopis Bijankovića pod naslovom "Il compendio della virtuosa vita di monsignor Nicolò Biancovich."
- 8) Idem o. c. str.44.
- 9) Idem o. c.. str. 44.

- 10) K. Prijatelj, Barok u Dalmaciji, str. 731.
- 11) Na razlog asimetričnog pročelja crkve sv. Filipa upozorio me je D. Kečkemet, što sam kasnije potvrdio na mnogim crtežima postojanjem bunara žive vode. Kod V. Andrića na tabli br. I iz 1852. nalazimo pored usječenog pročelja crkve i usječenu kuću na istočnom dijelu poljane. I podignuta zgrada Miličić 1933. g. na istom mjestu zadržala je istu usječenost.
- 12) Radoslav Tomić, Umjetnost kasnog baroka u Splitu, 1988. str. 12.
- 13) Vidović Mlle. o. c. str. 47.
- 14) G. Novak, Povijest Splita, knjiga II. str. 363; Farlati D. Il. Sacrum, svezak II. 513.
- 15) Kuzmanić N. Sl. Dalmacija, 14. kol. 1993. Podlistak Petrake i Papali., str. 40.
- 16) Kečkemet D. Juraj Dalmatinac i got. umjetnost, Split 1988. str. 22.
- 17) Kečkemet D. Poljički zbornik br. 3. str. 170.
- 18) Kuzmanić N. Sl. Dalmacija, 15. kol. 1993. Podlistak Prezime i etnos.
- 19) Kečkemet D. nav. djelo str. 23.
- 20) Benić Gordana, Do kada Vidović u mraku depoa, Sl. Dalmacija 17. I. 1993.
- 21) Piplović Stanko, Doprinos Petra Senjanovića uređenju starog Splita, Kulturna baština br. 7-8, str. 64.
- 22) Baras Frano, Zanotetni "Domus Marulorum", Sl. Dalmacija, 3. svibnja 1992.
- 23) Fisković Cvito, Prilog proučavanju i zaštiti D. palače u Splitu, Rad, knjiga 279.str. 38.
- 24) Idem o. c. str. 38.
- 25) Idem o. c. str. 34. Karaman Ljubo, Pitanje odstranjenja zgrade stare biskupije. Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split 1920., str. 26.
- 26) Niz novinskih članaka iz dnevne štampe o ruševini na Carrarinoj poljani navodno je kako bi se potvrdila stara izreka: "Psi laju a karavana prolazi". Na nekoliko članaka upozorio me je S. Muljačić.
- 27) Teško je odrediti vrijeme nastanka zgrade "Filipine" jer ista u sadašnjem obliku ne predstavlja strukturnu cjelovitost. Sjeverni i zapadni zid fasade u potpunosti se razlikuje od južnog. Ova razlika u strukturi zida pokazuje da je južna fasada novijeg datuma. Inače na katastarskoj mapi iz 1831. prostor ove zgrade ubilježen je s dvije čestice, i to veći dio pod brojem 1986 kao samostan na dva kata a manji dio pod brojem 1988 kao dva magazina Konventa sv. Filipa.

Ante Sapunar

THE PAST AND THE PRESENT OF THE GRGUR NINSKI SQUARE AND TIME CARRARA SQUARE

Summary

The architecture of the historical city core of Split was governed by the Diocletian's Palace and by the necessity to defend the city during subsequent centuries. The rapid population growth within the Palace walls resulted in the great density of residential buildings with scarce open spaces apart from the Peristyle which was originally the Emperor's residential square and later it was a square in front of the cathedral. This can be seen from the pattern of the narrow streets on the old drawings and urban plans. However, during the last three centuries two warth covered squares have been formed: the Grgur Ninski square and the Carrara square. These open spaces, although the only ones in the old urban architecture of the Palace, have been neglected and have never been properly evaluated.

Prevela Zjena Čulić